

Кәсіпкерліктің қаржылық ортасы және
қаржылық тәуекелдер

№13 тақырып
Қаржылық тәуекелдердің
негізгі әдістері және оны
төмендету жолдары

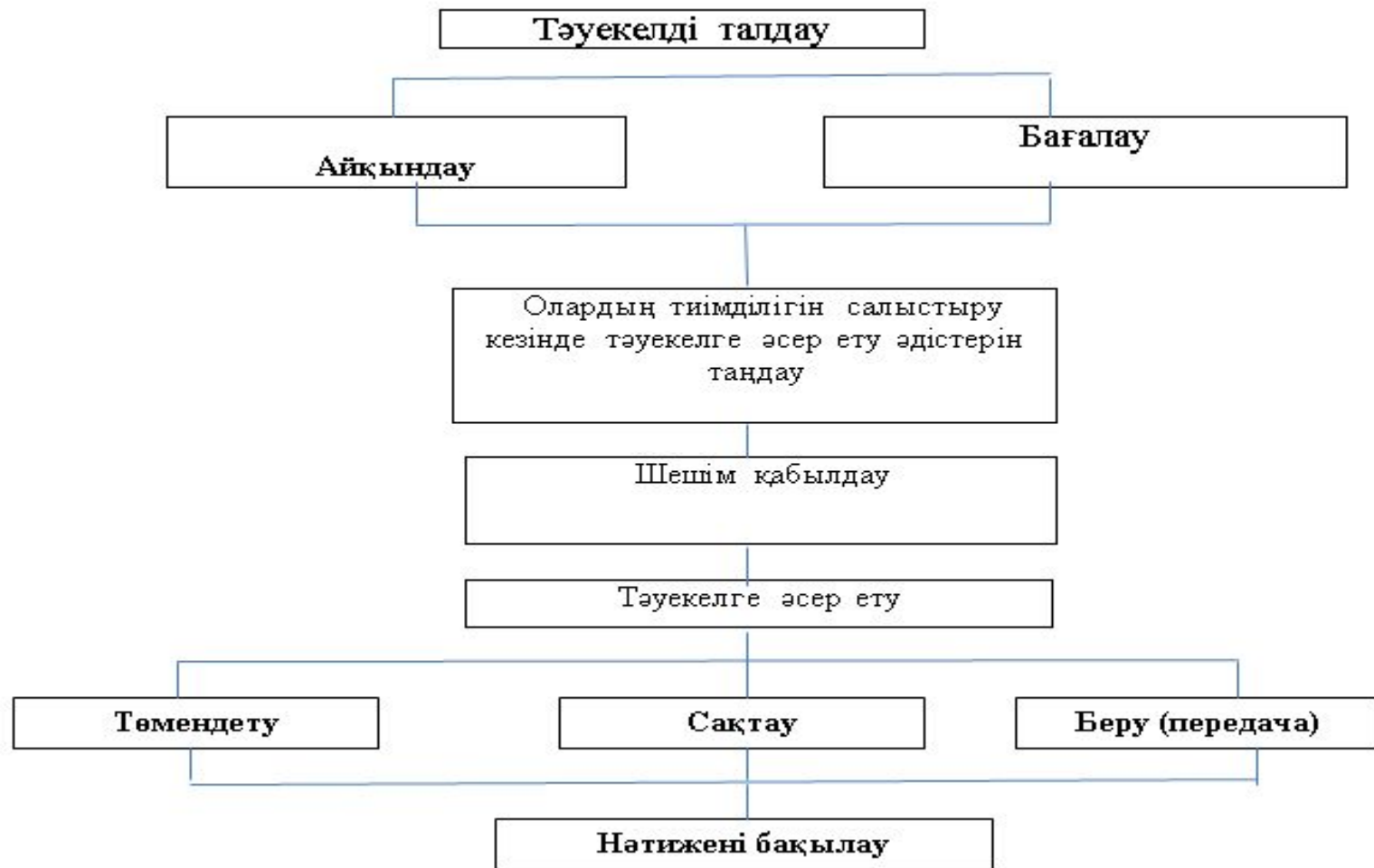

Дәріс сұрақтары:

1. Тәуекелді басқару әдістерін жіктеу. Тәуекелді басқару үдерісінің сызбасы.
2. Тәуекелді басқару тәсілдерін таңдау.
3. Әртараптандыру
4. Тәуекелді сақтандыру.
5. Хеджерлеу
6. Лимиттеу
7. Қаражаттарды резервтеу (сақтау) (өз бетімен сақтандыру)
8. Тәуекелді сапалы басқару

1 сурет. Тәуекелді басқару процесінің жалпы сызбасы

Тәуекелді басқару әдістері - тәуекел көлеміне немесе тәуекел мен табыстың арақатынасына әсер ететін негізгі (базалық) тәсілдер. Бұл тәсілдер тәуекелді басқару құралдарын жасаудың негізі болып табылады, ол өз кезегінде практикада жиі қолданылады, сондай-ақ, бір құралда бір уақытта бірнеше әдіс қолданылуы мүмкін.

Тәуекелді басқарудың әдістерінің жіктелуі

1. Компанияның ішкі ресурстарын ғана пайдаланатын әдістер тобы:

1.1. Тәуекелден бас тарту (қашу).

1.2. Тәуекел көлемін шектеу, яғни тәуекелден ішінара бас тарту (қашу).

1.3. Тәуекелдің алдын алу (ескерту), яғни, тәуекелге ұшырауды азайтуға және тәуекелді ұшыраудың қолайсыз салдарларын төмендетуге бағытталған барлық мүмкін іс-шаралар

Компанияның ішкі ресурстарын ғана пайдаланатын әдістер тобы:

1.4. Тәуекелді оқшаулау, яғни, тәуекел компанияның барлық қызметіне әсер етпейтіндей жағдай жасау;

1.5. Тәуекелдің орнын толтыру, яғни, тәуекел туындаған жағдайда қаржылық жоғалтулардың орнын толтыруға көмектесетін резервтер құру.

2. Әртараптандырумен байланысты әдістер тобы:

2.1. Қаржылық, өндірістік, сауда және т.б. бола алатын әртараптандыру түрі

2.2. Өзіне басқа тұлғалардың тәуекелін қабылдайтын әртараптандыру.

3. Тәуекел басқа тұлғаларға берілетін тәуекелді басқару әдістерінің тобы:

3.1. Тәуекелді сақтандыру

3.2. Тәуекелді
секьюритизациялау

3.3. Тәуекелді трансферті

3.4. Тәуекелді берудің басқа
да тәсілдері

Тәуекелді басқару әдістері

```
graph TD; A[Тәуекелді басқару әдістері] --> B[Тәуекелден бас тарту әдісі]; A --> C[Тәуекелдерді оқшаулау әдісі]; A --> D[Тәуекелдерді әртараптандыру әдісі]; A --> E[Тәуекелдердің орнын толтыру әдісі];
```

Тәуекелден
бас тарту әдісі

Тәуекелдерді
оқшаулау әдісі

Тәуекелдерді
әртараптандыру
әдісі

Тәуекелдердің
орнын толтыру
әдісі

Тәуекелден бас тарту (қашу)

Тәуекелден бас тарту (қашу) әдісі тәжірибеде кеңінен қолданылатын әдістердің бірі. Тәуекелден бас тарту (қашу) әдісі деп сол немесе өзге де қолайсыз оқиғалардың әсерінен ішінара немесе толықтай құтылуға мүмкіндік беретін іс-шаралардың жиынтығын айтамыз. Мұндай әдіс жоғары тәуекелділікпен сипатталатын іс-әрекеттер жасаудан немесе шешім қабылдаудан бас тартуды білдіреді.

Тәуекелден бас тартудың (қашу) мынадай түрлерін бөліп көрсетуге болады:

- сенімсіз әріптестерден бас тарту, яғни сенімді, тексерілген әріптестермен ғана жұмыс жасауға ұмтылу, әріптестер то- бын кеңейтпеу;
- тәуекелі жоғары жобалардан бас тарту, яғни іске асырылуы немесе тиімділігі күмән тудыратын инвестициялық және инновациялық жобалардан бас тарту;
- гаранттарды іздеу, яғни гарантты іздеудегі мақсат тәуекелдің бір бөлігін қандай да бір үшінші тұлғаға ауысты- ру. Гарант функциясын әртүрлі субъектілер (әртүрлі қорлар, мемлекеттік органдар, заңды және жеке тұлғалар т.б.) орын- дай алады;
- кәсіби біліктілік деңгейі мен күзіреттілігі төмен қызметкерлерді жұмыстан босату.

Тәуекелдерді окшаулау әдісі

Бұл әдіс жиі қолданылмайды, көбінесе тәуекелдер мен олардың пайда болу көздерін анық белгілеу мүмкін болған кезде ғана қолданылады. Іске асырылатын қызметтің экономикалық тұрғыдан айтарлықтай қауіпті кезеңдерін немесе бөліктерін анықтай отырып, оларды бақылау және тәуекел деңгейін төмендету мүмкіндігі туады.

Оқшаулаудың мұндай әдістеріне мыналарды жатқызуға болады:

- венчурлік кәсіпорындар құру, яғни тәуекел деңгейі жоғары жобалар үшін дербес еншілес кәсіпорын құру. Жобаның тәуекел деңгейі айтарлықтай жоғары бөлімі осы еншілес кәсіпорында іске асырылатын болады;
- тәуекелді жобаларды орындау үшін арнайы құрылымдық бөлімше құру;
- тәуекелді жобаларды іске асыру үшін бірлескен қызмет туралы келісімдер жасасу (бекіту).

Тәуекелдерді әртараптандыру әдісі

Бұл әдіс тәуекелдерді әртүрлі бағытта бөлумен байланысты болып келеді. Оның мынадай түрлерін бөліп көрсетуге болады:

- жобаға қатысушылар арасында жауапкершілікті бөлу.

Жауапкершілікті бөлу кезінде әрбір қатысушының жауапкершілігі мен қызмет сферасын, сондай-ақ жұмыстар мен жауапкершіліктің бір қатысушыдан басқасына өту шарттары анық бөліп көрсетілуі қажет. Сонымен қатар оны келісім шарт арқылы заңдық түрғыда бекіткен дұрыс.

- қызмет түрлерін әртараптандыру. Ол өндірілетін өнім немесе көрсетілетін қызмет түрлерін кеңейтумен, тұтынушылардың әртүрлі әлеуметтік топтарына, түрлі аймақтардағы кәсіпорындарға бағытталумен сипатталады;

- жеткізу мен өткізуді әртараптандыру. Яғни, бірізгі бірнеше нарықтарда жұмыс жасауды білдіреді. Бұл бір нарықтағы зиянды екінші нарықтағы пайда есебінен жабу мүмкіндігін білдіреді. Сонымен қатар шикізаттар мен материалдарды сатып алуды да әртараптандыруға болады.

Тәуекелдерді әртараптандыру әдісі

Ол көптеген жабдықтаушылармен (жеткізушілермен) өзара әрекеттестікте болуды және сол арқылы қоршаған ортаға тәуелділігін төмендетуді білдіреді. Әртүрлі се- бептермен жеткізу шарты бұзылған жағдайда басқа жабдықтаушылармен жұмыс жасай береді.

Тәуекелдердің орнын толтыру (компенсациялау) әдістері

Бұл әдіс қауіпті алдын-ала ескерту механизмін жасауға байланысты. Тәуекелдердің орнын толтыру әдістерінің еңбек сыйымдылығы жоғары және оларды тиімді қолдану үшін алдын ала талдау жұмыстарын кеңейтілген түрде жүргізуді қажет етеді.

Мұндай әдістерге мыналарды жатқызуға болады:

- **іс-әрекетті стратегиялық жоспарлау.** Егер стратегияны әзірлеу кәсіпорын қызметінің барлық сферасын қамтитын болса стратегиялық жоспарлау тәуекелдердің орнын толтыру әдісі ретінде оң әсер етеді.
- **сыртқы жағдайды болжау,** яғни әріптестердің және бәсекелестердің іс-әрекетін жалпы экономикалық болжау, жобаға қатысушылар үшін шаруашылық жүргізу ортасының болашақтағы жағдайын бағалау және даму нұсқаларын жүйелі түрде әзірлеу;
- **әлеуметтік-экономикалық және нормативтік-құқықтық орталарға мониторинг жасау.** Ол қалыптасқан жағдай туралы ағымдағы ақпараттарға ие болуға және оларды қадағалап отыруға мүмкіндік береді. Сондықтан нормативтік-анықтамалық ақпараттар жүйесін иелену және тұрақты түрде жаңарту, коммерциялық ақпараттар желісіне қосылу, меншікті болжамдық-аналитикалық зерттеулер жүргізу, кеңесшілерді тарту мәселесіне көңіл бөлу қажет.
- **резервтер жүйесін құру.** Бұл әдіс сақтандыруға ұқсайды, бірақ кәсіпорын ішінде жасалады. Кәсіпорында шикізаттар мен материалдардың, қосалқы бұйымдардың сақтандыру қорлары, ақшалай қаражаттардың резервтік қорлары құрылады, сондай-ақ оларды дағдарысты жағдайларда қолдану жоспарлары жасалады.

Жоғарыда аталғандарды негізге ала отырып тәуекел дәрежесін төмендету немесе тәуекелді басқарудың келесідей әдістері де қолданылатындығын атап өту қажет:

Әртараптандыру (диверсификация)

Әртараптандыру (диверсификация) инвестицияланатын қаражаттарды бір-бірімен өзара тікелей байланысты емес бірнеше тәуекелді операциялар бойынша бөлуді білдіреді. Әртараптандырудың мақсаты - сәтсіздіктің алдын-алу немесе сақтандыру. Яғни, бірмезгілде бірнеше операциялар бойынша сәтсіздікке қарағанда, бір операция бойынша сәтсіздіктің ықтималдылығы және одан болатын жоғалтулар әлдеқайда төмен болады. Әртараптандырудың мысалы ретінде әртүрлі валютада салынған депозиттік салымдарды айтуға болады.

Лимиттеу

Лимиттеу тәуекелді операцияларда пайдаланылатын ресурстардың мөлшеріне шектеу қоюды білдіреді. Осылайша кәсіпкерлік қызметте тәуекелден болатын қауіпті зияндардан сақтанады. Мәселен, несиеге берілетін қаражаттар көлемін шектеу, менеджерлерге белгіленген мөлшерден жоғары қаражаттарға иелік етуге тиым салу т.б..

Хеджирлеу

Хеджирлеуді әртүрлі аспектіде қарастыруға болады. Тауарлар нарығындағы хеджирлеу деп болашақтағы бағалар бойынша сатуға немесе сатып алуға тиіс тауарларға нарықтық бағалардың қолайсыз өзгерістеріне байланысты жоғалтулардан болатын тәуекелді төмендету.

Хеджирлеуді валюта немесе пайыздық бағамның өзгеруі барысында туындайтын шығындарды болдырмай, тәуекелдерді жоюға септігін тигізетін құрал ретінде де қарастыруға болады.

Хеджирлеу кезінде тауарды сатушы (сатып алушы) оны сатуға (сатып алуға) келісім жасайды және сонымен бірмезгілде қарама қарсы сипаттағы фьючерстік мәмілені жүзеге асырады. Мұндай жағдайда бағаның кез-келген өзгерісі сатушыға (сатып алушыға) бір келісім-шарт бойынша ұтылысқа алып келсе, басқасы бойынша ұтуға мүмкіндік береді.

Фьючерстік (жедел) мәміле - тауар және қор биржасындағы айтарлықтай кеңінен тараған операциялардың бірі, тауарды (қызметтерді), бағалы қағаздарды мәміле жасалғаннан кейін келісімшартта көрсетілген бағамен сатып алу немесе сату жөніндегі биржа мәмілесі. Мұндай мәмілелер хеджирлеу мақсатында жасалады, яғни нарықтық бағалардың өзгеру нәтижесінде болуы мүмкін жоғалтулардан тауарды сақтандыру мәмілесі.

Сақтандыру

Сақтандыру тәуекелді төмендетудің негізгі әдістерінің бірі. Ол тәуекелге байланысты зиян шеккен жағдайда, жеке немесе заңды тұлғаның мүліктік мүдделерін қорғауды білдіреді. Мұнда зиян шеккен тұлғаға алдын-ала енгізген ақшалай жарналары есебінен төлем жасау жүзеге асырылады. Сақтандыру осы мақсатта арнайы құрылған кәсіби ұйымға тәуекелдің бір бөлігін беру арқылы тәуекел дәрежесін төмендетуге мүмкіндік береді.

Өзін-өзі сақтандыру

Өзін-өзі сақтандыру деп тәуекелді операциялардан болуы мүмкін зияндарды жабу үшін кәсіпкерлер өздерінің меншікті резервтік қорларын құруын айтамыз. Мұндай қорлардың болуы тәуекелдің теріс салдарларын тез арада жоюға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі сақтандыру мынадай жағдайларда қажетті:

- тәуекелді төмендету әдістерінің басқа түрлерімен салыстырғанда, оны пайдаланудан болатын экономикалық пайда күмәнсіз болса;**
- тәуекелді басқарудың басқа әдістерінің шеңберінде тәуекелдерді жабу немесе төмендетуді қамтамасыз ету мүмкін емес болса.**

Өзін-өзі сақтандыру мынадай нысандарда іске асырылады:

а) резервтік қорды қалыптастыру. Ол кәсіпорын жаргысына және заңнамалық талаптарға сәйкес құрылады. Оны құрудың мақсаты пайда көлемі жеткіліксіз болған жағдайда артықшылықты акциялар бойынша дивидендер төлеу және облигациялар бойынша пайыздарды өтеу, күтпеген шығыстарды, кредиторлық берешекті, шаруашылық субъектіні тарату шығыстарын жабу.

ә) мақсатты резервтік қорлар құру. Мысалы, баға тәуекелін сақтандыру қоры, күмәнді дебиторлық берешектерді жабу қоры т.б. Мұндай қорлардың тізімі, олардың қалыптасу көздері, аударымдар мөлшері жарғыға және басқа да ішкі нормативтерге сәйкес анықталады.

б) материалдық және қаржылық ресурстардың сақтандыру қорлары (запастары) жүйесін қалыптастыру. Яғни, дайын өнімдер, шикізаттар, материалдар, ақша қаражаттары бойынша сақтандыру қорлары құрылады. Олардың мөлшері нормалау кезінде белгіленеді.

в) есепті кезеңде алынған пайданың бөлінбеген бөлігі. Ол құрылтайшылар шешімімен бөлінгенге дейін жекелеген тәуекелдердің теріс салдарларын жоюға бағыттталатын қаржылық ресурстар резерві ретінде қарастырылады.

Ішкі кәсіпкерлік тәуекелдерді төмендету үшін бизнестегі әріптестерді және қызметкерлерді тандауда мұқият болу қажет.

Американдық кәсіпкерлер әріптестің төлем қабілеттілігін тексеру үшін 5 «С» моделін жиі қолданады:

- 1) әріптестің (қарыз алушының) жеке тұлғасы (character) - оның репутациясы, жауапкершілік дәрежесі;
- 2) қаржылық мүмкіндіктері (capacity) - активтерді сатудан түскен қаражаттар немесе ағымдағы түсімдер есебінен алынған қарызды жабу қабілеті;
- 3) мүлік (capital) - меншікті (акционерлік) капиталдың мө- шері мен құрылымы;
- 4) қамтамасыз ету (collateral) - кепілге ұсынылған активтердің түрі мен құны;
- 5) жалпы жағдайлар (шарттар) (conditions) - жалпы экономикалық жағдай және басқа да факторлар.